

Gysbert Japicxpriis 2015 : ‘Friesland, de gouden hoepel’

In het uiterste oosten van het middeleeuwse Friesland lag Rjustringen, nu gelegen onder de industriële rook van Willemshaven. Meer dan 800 jaar geleden legden de vrije Friezen daar hun landrecht vast: “wij dienen een zeeburcht te stichten en sterk te maken, een gouden hoepel, die om heel Friesland ligt”.¹

Dit prachtige beeld van een gouden band rondom het land, is door de eeuwen heen heel invloedrijk geweest. Je zou bijvoorbeeld de Friese literatuur in onze tijd kunnen beschrijven als een rijke schat, omsloten door die “gouden hoepel”. Als adviescommissie voor de Gysbert Japicxpriis hebben we ons over een grote verscheidenheid aan boeken uit het Friese taalgebied gebogen. Daarbij viel ons op hoe vaak het eigen omsloten land onderwerp is van de tegenwoordige Friese romankunst. Op een paar uitzonderingen na, komt in de boeken geen internationale oriëntatie naar voren: geografisch gezien concentreren de auteurs zich op de eigen provincie, ze laten de stad achter zich en situeren hun werk op het platteland, zowel in bestaande als in fictieve dorpen.²

Veel Friese schrijvers hebben een voorkeur voor het min of meer autobiografisch perspectief. Talrijke grootouders, moeders en vaders figureren in deze boeken, met stevige uitweidingen over de tijd van toen. Het boeren- en dorpsleven komt aan de orde, gebruiken en gewoontes van vroeger. Het zijn vaak realistische romans met een psychologisch accent. Je ruikt het weiland, proeft de aardappelen, hoort de wind die van wolken over het land waait. Geschiedenis speelt een hoofdrol in die boeken. Veel Friese schrijvers van nu hebben een grote historische belangstelling.

Deze literatuur lijkt terug te grijpen op een begin 20^e-eeuwse Friese prozatraditie. Herkenbare verhalen in herkenbare, nogal realistische entourages met conflicten van alle tijden, tussen moeder en dochter, tussen ouders en kinderen.

Maar de Friese literatuur is meer dan enkel het realisme van het weidse land. In de jaren '60 ontstond er onder de Friese schrijvers nieuw literair elan: het realisme maakte plaats voor experimenteel proza, zoals het werk van Trinus Riemersma. Toch vonden we in het aanbod voor deze Gysbert Japicxpriis slechts in een paar boeken een weerklink van die prozavernieuwing. Dat is toch opmerkelijk. Niet veel auteurs benutten hun taal voor iets meer dan het overbrengen van de verhaallijn. Enkelingen die dat wel doen, verlenen de Friese taal een nieuwe zeggingskracht. De meest bijzondere boeken zijn meestal de werken die de Friese oriëntatie verrijken met een ingenieus taalgebruik en een onalledaags vertellen. Ook al ligt het landschap waarin de verhalen zich afspelen grotendeels binnen de gouden hoepel, de

---

1 In het Oudoostfriesse origineel: “... thet wi Frisa hagon ene seburch to stiftande and to sterande, enne **geldene hop**, ther umbe al Frislond lith...”, uit ‘Dit is ook Fries recht (I)’, volgens de *Eerste Rjustringer Codex (RI)* van ca. 1300; geciteerd naar: Oebele Vries, *Asega, is het dingtijd?* (Leeuwarden / Utrecht, 2007), p. 151.

2 Hier is een zekere nuancering op zijn plaats. Er is de afgelopen jaren zeker wel meer Fries proza verschenen dat zijn inspiratie van buiten de grenzen van Fryslân kent, zoals bijvoorbeeld: Piter Boersma, *De krêftproef* (2012); Lida Dykstra, *De nije seemearmin* (2012); Anne Feddema, *De triennen fan Cheetah* (2014); Josse de Haan, *Frou mei mandoline op sofa* (2014); Leo Popma, *As gong dêr in oar* (2013).

nauwgezette en vaak riskante extra aandacht voor de taal verschaft de begrensde geografie van het Friese land een bovendienkse allure.

Voor de tweede keer in de geschiedenis van de prijs, bestond de adviescommissie uit vijf personen. Men wilde er zeker van zijn, zo begrepen wij, dat de commissie uit zoveel mogelijk verschillende persoonlijkheden zou bestaan, die de winnaar daadwerkelijk door de mangel zouden halen. Om die reden zaten in de commissie een Hollandse, in Indië geboren schrijver, twee Dongeradeelsters *om utens* die voor Friese kranten schrijven, een classicus die zich ook met poëzie bezighoudt en een neerlandica uit Twente die bij toeval burgemeester is geworden. Mannen, vrouwen, jong, oud, ieder met een eigen opvatting. Maar uiteindelijk kwamen we allemaal uit bij hetzelfde boek!

We zijn begonnen met het lezen en beoordelen van alle boeken die voor de prijs in aanmerking kwamen. In dat stadium was de commissie nog verre van eensgezind en werd er regelmatig stevig gediscussieerd. Daarbij viel het ons op dat de oogst aan proza van de laatste jaren lang niet zo slechts is als in literaire cafés wel wordt verkondigd. Het samenstellen van de zogeheten ‘longlist’ was voor ons niet zo moeilijk, alle commissieleden konden hun favorieten er nog makkelijk in kwijt.

Toen kwam de ‘shortlist’ – om het toch maar zo te zeggen ! Kan iemand van de Fryske Akademy of Tresoar hier niet een Fries woord voor bedenken?

Voor die ‘shortlist’ heeft de commissie in het voorjaar nog eens alle overgebleven boeken diepgaand en heel serieus besproken. We hebben – bij ieder boek – gesproken over de compositie, de karakters, de opzet van het verhaal én we hebben ons steeds weer de vraag gesteld: hoe avontuurlijk is de schrijver geweest? Drie boeken hielden we toen over, die avontuurlijk en vernieuwend zijn geschreven en de rijkdom van het Fries duidelijk laten zien. Ze zijn het goud binnen de gouden hoepel!

Littenser Merke van Ale S. van Zandbergen bestaat uit twee prachtige verhalen over hetzelfde dorp, bij elkaar gebracht in een hechte compositie. In het ene verhaal gaat het om een dominee uit het negentiende-eeuwse dorp, die zo met zijn geloof bezig is, dat hij geen oog heeft voor de verlangens van zijn vrouw. Maar de auteur schrijft ook met grote overtuiging de coming of age van een gevoelige jongen, meer dan honderd jaar later. Dat het om een debuut gaat maakt deze roman extra bijzonder.

In kop as in almanak van Elske Schotanus is net zo’n sterk boek, met grote compositorische kwaliteiten. Als sociale geschiedenis over het vrijwel vergeten beroep van beurtschipper is het wars van valse romantiek of nostalgie. De verteller is de verbindende factor in een collage van verhalen en herinneringen. In haar ‘autofictie’ onderzoekt ze wat de mogelijkheden, maar vooral ook de onmogelijkheden zijn om grip te krijgen op het verleden.

Maar uiteindelijk hebben we unaniem, zonder trammelant of twist, geadviseerd om *Einum* van Koos Tiemersma de prijs te geven.

Koos Tiemersma, die na vijf romans onder zijn eigen naam sinds 2010 onder het pseudoniem Froom Akker publiceert, laat zich in zijn roman *Einum* zien als een Friese William Faulkner. Hij heeft dit boek geschreven in lange zinnen, in een *stream of consciousness* met een associatief-evocatieve woordkeus. Het denken, praten en voelen van de karakters sleurt de

lezer in hoog tempo mee. En waar Faulkner het zuiden van de VS beschreef in de fictieve streek Yoknapatawpha Country, portretteert Tiemersma Friesland in het kleine dorp Einum. Dit door krimp, door sloop en oprukkende industrie bedreigde gehucht aan de Waddezeedijk laat hij als een *pars pro toto* gelden, als metafoor voor de mens in een omgeving waar hij met moeite overeind blijft.

De keus voor de plaatsnaam Einum is niet toevallig. Het gehucht ligt op een symbolische plek, tussen land en zee, tussen akkerland en water. De symboliek van het kleine vogeltje, de *Seiurus noveboracensis*, dat aan zijn lange reis begint vanuit het diepe zuiden van Canada naar Einum, is mooi gekozen: Einum is het doel, het enige doel van deze trekvogel. En er is meer grenssymboliek aan te wijzen in dit boek, zoals de kunstenaar Gustaaf Lienward die werkt op het grensvlak van licht en donker. Het gehucht Einum balanceert tussen tegengestelde werelden, en de plaatsnaam geeft weer dat Einum een eindpunt is..

De Einumers zijn mensen die bijna allemaal een deuk hebben opgelopen in het leven. Één zo'n hoofdpersoon die een tweede kans zoekt, is Roan Hoogstraten, de man die op de boerderij van zijn oom Rindert werkt om uiteindelijk die boerderij over te kunnen nemen.. Roan is geen prater en is verstrikt geraakt in dit geheime plan dat dreigt te mislukken. Tiemersma is erin geslaagd om Roans eenzaamheid gestalte te geven door meesterlijk te beschrijven waaraan de man denkt tijdens een emotionele confrontatie met zijn vrouw Lidy. Tijdens die ruzie is er een actiefilm op de tv. Roans gedachten haken in op wat hij ziet op het scherm:

Van pure, onversneden woede begint ze geluidloos te huilen, hij ziet het aan haar schouders, Roan vraagt zich af of hij naar haar toe moet gaan en zijn arm om haar heen moet leggen maar zijn reactie wordt door die aarzeling te lang opgehouden en dan is het moment voorbij, bij elke vorm van verdriet staat de deur om te troosten maar heel kort op een kier en nu weet hij niet wat hij moet doen, vastgenageld op zijn onvermogen zit hij daar.

De man op het dak loopt om een ventilatiekoker heen, die heb je altijd op filmdaken, Roan heeft zich wel eens afgevraagd of ze er in het echt ook zijn, in Amerika, of dat ze er speciaal worden geplaatst om de spanning op te voeren, de vluchteling komt erachter dat hij vergeten heeft het luik dicht te doen, ook zoiets, een verstrooidheid die overspringt van de ene rolprent naar de volgende, mensen zitten allemaal gevangen in een web van zich steeds herhalende misrekeningen, net als hijzelf, hij heeft het zien aankomen, dit moment, en vreest wat er nu verder zal gebeuren. Maar net als hij denkt dat de bui zal overdrijven zegt ze 'ik ga zelf met je oom praten, alleen niet vrijblijvend, het wordt tijd dat die ouwe een beslissing neemt', 'dan forceer je het', zegt hij, 'ons plan gaat zo naar de knoppen, we staan met lege handen dus dat doen we niet', 'dan ga ik naar Tanja', antwoordt ze na een korte stilte, 'ze gaat backpacken en ik mag zolang in haar flat'.³

Dit fragment laat zien hoe virtuoos Tiemersma's vertelstijl is in *Einum*. Zijn zinnen voegen zich op het eerste gezicht zonder structuur aaneen, maar ze geven precies het getob van zijn hoofdpersonen weer. Het geheel van vluchtige indrukken, malende gedachten, rake observaties, clichématige uitspraken, nu en dan een banaal detail, geeft een compleet beeld van deze gewone bijzondere mensen.

---

3 Hoofdstuk 'Roan Hoogstraten'; aanhalingstekens toegevoegd. Vertaling van de auteur.

Einum is baas boven baas wat het aantal hoofdpersonages betreft: al tellend kwamen wij op negentien personen die verdeeld over achttien hoofdstukken zorgen voor achttien verschillende perspectieven. Dat Tiemersma erin slaagt om met zoveel karakters nergens uit de bocht te vliegen, is een prestatie op zich. Bovendien hebben alle karakters een eigen, herkenbare stem; een kenmerk dat trouwens geldt voor meer romans van Tiemersma's hand.: ook in het juryrapport van de Rink van der Veldeprijs, die Tiemersma kreeg voor zijn debuut *De Ljedder*, werd hij geprezen voor zijn uitwerking van de karakters.⁴ In *Einum* verschaft de schrijver ons toegang tot de verwarde geest van mensen, zoals de aan paranoia en schuldgevoel ten onder gaande pedofiel Casper, en de verstandelijk gehandicapte jongen Jop. Een hoogtepunt is de verhaallijn over de autochtone Einumer Jan Bijker en zijn dementerende vrouw Alie, die pijnlijk mooi wordt geportretteerd:

... Alie krimpt ineem, knijpt haar ogen dicht, spert ze open en kijkt in de trouwhartige blik van Jan, ach wat is dat toch verschrikkelijk, al die personages die in elkaar overlopen, een kluwen van mensen, stuk voor stuk schreeuwend om aandacht, jaloers op de koop toe wanneer ze per abuis de een voor de ander aanziet. Ze kijkt naar het tuitbekertje dat klaarstaat om leeggedronken te worden.

Benieuwd wat erin zit.

Ze reikt ernaar maar daar glijdt een andere hand haar blikveld in en hoort ze een stem zeggen pas op, de koffie is nog heet, je kunt beter even wachten. Jan, zegt ze, en nog eens herhaalt ze die naam, ze is trots op elke herinnering, elke overwinning op het vergeten, hoe gering ook, zoveel woorden zijn op de vlucht geslagen, zoveel beelden vervaagd, ...⁵

Toch is *Einum*, ondanks de soms zware thematiek, geen triest boek. Zonder in karikaturen te vervallen, tekent Tiemersma sommige dorpsbewoners met een fijn gevoel voor humor: de ondeugende zusters Pasveer bijvoorbeeld, die besluiten om de dorpskroeg weer te openen, of de sekswebshopeigenaar Klaas Kooiker, die naar Australië wilde maar met vrouw en kinderen in *Einum* belandde, of de ex-postbode en volkszanger Thomas Vermeer die zich als activist openbaart.

Einum is evenmin een dorp van alleen maar oude mensen. Het boek is niet slechts een "Boulevard of Broken Dreams". Er zijn nog een paar inwoners die hun toekomstdromen kunnen verwezenlijken, maar hoogstwaarschijnlijk niet in *Einum*. Die hoop komt naar voren in de verlegen liefde van de puberende Agnetha voor haar buurjongen, de zachtmoedige vogelspotter Jente. De onzekere gevoelens van Agnetha heeft Tiemersma mooi beschreven in een rit bij Jente achterop de scooter:

---

4 Zie voor het juryrapport van de Rink van der Veldeprijs 2004: <http://www.sirkwy.nl/cms/FCKeditor/cstmFiles/wwwsirkwynl/pdf/rinkprijs2004-sjueryrapport.pdf>. De jury noemde bij de uitreiking van deze toen nieuw ingevoerde literaire prijs van de gemeente Smalingerland expliciet de 'referentiepunten' tussen Koos Tiemersma's debuutroman en het oeuvre van Rink van der Velde (1932-2001) als redenen voor het toekennen van de prijs: 'a. De humor; b. De knappe persoansbeskriuwing en útwurking fan de karakters: de ferhalen geane oer libbene persoanen dy't faak ticht by de minsken steane; c. It hjoeddeisk taalgebrûk, de flotte styl, de taalrykdom, it moaie idioom'.

5 Hoofdstuk 'Alie Bijker'. Vertaling van de auteur.

Voorzichtig geeft Jente gas, ze rijden in de richting van de boerderij, straks slaat hij af, de Kwelderweg op. In paniek probeert ze te bedenken hoe ze op dat pad haar evenwicht moet bewaren, op de tast probeert ze tussen haar benen een vasthoudriempje te vinden maar dat is er natuurlijk niet, als Kate Winslet op de Titanic spreidt ze haar armen, wat is het raar zo overgeleverd te zijn aan een ander en dan doet ze wat ze allang had moeten doen, ze pakt Jente vast, eerst nog losjes, in de hoop dat hij er niets van voelt en dan steviger. Ze nemen de bocht op de jongensmanier, schuin hangend zeilen ze richting het Wiel, het verbrokkelde wegdek geeft elke oneffenheid meedogenloos door, opnieuw schiet ze naar voren, in wanhoop slaat ze haar armen helemaal om Jente heen, als ze vallen is het een gedeelde val, samen ten onder, schaafplekken, gebroken benen, operaties met als eindresultaat blijvende invaliditeit, allemaal beelden die opdoemen en dan denkt ze straks is het voorbij, dan kijk ik hierop terug en vraag ik me zoals altijd af waarom ik me zo druk heb gemaakt, eindelijk kalmeert ze, de maan staat al aan de hemel terwijl het nog niet eens nacht is, het zoemen van de scooter is het enige geluid.⁶

Het aaneenrijgen van de woorden, de onverwachte associaties en zintuigelijke waarnemingen, en dat in combinatie met het decor van een herfstachtige ‘bouhoeke’... Je gaat je bijna afvragen hoe *Einum* er als film uit zou zien... Maar, een uren durende arthousefilm zou het niet halen bij wat Tiemersma met letters op een beeldscherm weet neer te zetten. De onuitgesproken gedachten, de eenzaamheid en de dromen geven in achttien subtiel geschakelde ‘shots’ een invoelende ode aan een krimpand platteland, verscholen achter de zeedijk – de vroegere gouden hoepel.

Nog een laatste opmerking van praktische aard. Een deel van het geldbedrag dat verbonden is aan het winnen van de Gysbert Japicxprijs, is bedoeld voor een passend project, bijvoorbeeld een vertaling van het boek in het Nederlands. Die vertaling is er echter al. Deze roman verdient een breder lezerspubliek. Daarom doet de adviescommissie de suggestie aan de hand om *Einum* te laten vertalen in een andere grote (of iets kleinere) taal. Wat te denken van het Duits? Of het Deens? Want één ding is volkomen duidelijk: *Einum* ligt niet alleen in Friesland.

Marga Waanders, voorzitter
Yvonne Dijkstra
Kester Freriks
André Looijenga
Doeke Sijens

Bolsward, 10 oktober 2015

---

6 Hoofdstuk ‘Agnetha Kooiker’. Vertaling van de auteur.